

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Viggo Petersen: Brudgomskobler

Misse Høier: Bondedrengen fra Bolderslev

Jørgen Slettebo: Mad og drikke i Sønderjylland

Grænselandsdagbog

OKTOBER

10 · 1972

48. ÅRG.

Haderslev museum arrangerer i samarbejde med Haderslev Arkiv- og Museumsforening en forelæsningsrække under Folkeuniversitetet med følgende titel:

HADERSLEV FØR OG EFTER REFORMATIONEN.

9. oktober 1972: Haderslev stift i middelalderen.
Lektor, cand. mag. H. V. Gregersen, Haderslev.
23. oktober 1972: Hertug Hans den Ældre.
Lektor, cand. mag. Henry Karlsson, Haderslev.
6. november 1972: Reformationen i Haderslev.
Amanuensis, cand. theol. M. Schwarz Lausten,
Hørsholm.
20. november 1972: To slotte – Haderslevhus og Hansborg.
Museumsinspektør, cand. mag. Hans Neumann.

Alle forelæsninger finder sted i museets foredragssal kl. 20,00.

HADERSLEV AMTS MUSEUM

Telefon (045) 2 23 62

Å-UDSTILLINGEN 1972

Statens Kunstfonds stipendiater 1965–69

Niels Bredsdorff	Knud Hvidberg	Jan Leth
Ib Braase	Erik Lagoni Jakobsen	Loui Michael
Henning Damgaard-Sørensen	Peter Louis-Jensen	Hans Jørgen Nicolaisen
Ole Find	Hasse Juul	Tommy Storkholm
Egon Fischer	Preben Jørgensen	Jens-Flemming Sørensen
Erik Hagens	Astrid Klenow	Kurt Trampedach
Knud Hansen	Preben Køie-Nielsen	Nikolaus Wehding
Søren Hansen	Ole Vincent Larsen	Poul Winther
Kasper Heiberg	Otto Lawaetz	Richard Winther

SØNDERJYLLANDSHALLEN . AABENRAA

7.–15. oktober . Daglig kl. 10–18

Rådhusshallen . Århus . 21.–29. oktober . Daglig kl. 10–18

GRATIS ADGANG

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

*Brudgomsege i Nørreskoven
på Als. Foto: P. Chr. Nielsen,
Hørsholm.*

Lidt om brudgomskobler

AF VIGGO PETERSEN

Enkelte steder i Sønderjylland, især på Als, findes der endnu rester af de såkaldte brudgomskobler, skove, der skyldes en i moderne øjne højest besynderlig lovgivning. Allerede i slutningen af 1600-tallet havde hertugerne på Als bestemt, at ingen bonde måtte gifte sig, hvis han ikke i forvejen havde plantet et vist antal træer i skoven, men først med den slesvigske skovforordning af 1737 kom det til at gælde for skovegnene i hele Sønderjylland. Oversat til dansk lød bestemmelsen sådan: Enhver mandsperson i skovbyerne, der tænker på at gifte sig, skal forud plante 10 unge ege eller 15 unge bøge og bringe dem frem til tredje blad. For hver manglende eg skal der bødes 1 daler og for hver manglende bøg 32 skilling, og ydermere skal han være pligtig til at foretage efterplantning.

Hensigten med bestemmelsen var naturligvis at forbedre skovene, hvis slette tilstand man – ikke uden grund – talte meget om i de år. Men hvordan virkede forordningen? Den gang var det absolut ikke ualmindeligt, at man fik de smukkeste lovbestemmelser, uden at de dog lod sig gennemføre i praksis. Den gode pastor Johan Arndt Dyssel i Nustrup giver ikke noget positivt billede i sin charmerende lille bog »Forsøg til en Indenlands Reise«, som han udgav 1774. »Efter så alvorlig en forordning,« skriver han, »skulle min herre vente at se her unge træer i millioner. Bedrøveligt, at jeg ikke kan vise Dem, hvor de står. Det var artigt nok, om man til en samling af en lovhistorie vidste hver forordnings skæbne; endskønt de fleste forordningers historie er kortelig denne: Læst for

retten og henlagt.« Om attesterne for plantning skriver han: »Sedlernes lydende er fast altid således: Om endskønt Jesper Hansen ikke har opfyldt forordningen med at plante sine træer, så har han dog her ved det kongelige amtshus lovet, at det skal ske, og dertil frembragt kautionister Michel Mortensen og Morten Michelsen, så at vedkommende pastor i dette stykke ubehindret kan copulere ham. Denne tilladelse er nok for præsterne. Vi sammenvier brudeparret med herrens velsignelse: vokser og formerer Eder; men kan ikke strække den til skovene.«

Hvis man skulle giftes i en fart

Som vi straks skal se, stod det ikke helt så galt til – i hvert fald ikke alle steder – men de dispensationer, pastor Dyssel omtaler, kendes i mængde. Også den gang skete det naturligtvis, at en ung, ugift pige blev gravid og måtte se at blive gift i en fart, og hvis den unge mand ikke havde været forudseende nok til at plante i tide, var den gal. Træerne skulle jo sætte blade tre gange, før ægteskab kunne komme på tale, og så længe i forvejen er ikke alle ægteskaber planlagt. Brudens velsignede omstændigheder omtales aldrig direkte i ansøgningerne, men meningen er tydelig nok. Hans Hansen fra Oksbøl benyttede således en typisk formulering, da han i 1742 skrev, at hans omstændigheder i henseende til deres gavn og bedste på alle sider ej vel tilstedede, at de opsatte deres forehavende længere.

Nu må man ikke tro, at det var nogen katastrofe for skovplantningen, at disse dispensationer blev givet. Som oftest havde plantningen fundet sted, og træerne manglede blot at vise deres levedygtighed tilstrækkeligt længe. Ofte havde træerne vokset i to år, og hvis der var plantet flere træer end strengt nødvendigt, var der kun en lille risiko for, at hensigten ikke skulle nås, især da man altid skulle møde med et par agtværdige mænd, der ville kautionere.

Kirkebøgernes oplysninger

Da præsterne ikke måtte vi et par, der ikke kunne fremlægge en attest om plantning, har enkelte af dem noteret i deres kirkebøger, om en sådan attest blev forevist. Kun i ganske få tilfælde er disse oplysninger indført regelmæssigt, og kun i et enkelt sogn kan man følge plantningerne gennem en længere årrække, nemlig i Hørup sogn fra 1767 til 1789. Denne kirkebog må vi altså i særlig høj grad interessere os for, hvis vi vil undersøge, om forordningens bestemmelser blev fulgt. Vi ser straks, at langt de fleste af brudgommene havde plantet deres træer. Enkelte var dog blevet fritaget eller tilhørte de socialt bedrestillede kredse, som vist ikke skulle plante. I nogle tilfælde er formuleringerne så uklare, at vi intet bestemt kan sige, men hvis vi ser på de tyve år fra 1767 til 1786, blev der dog viet 173 par, som med sikkerhed kan siges at have foretaget den påbudte plantning, altså svarende til 1730 egetræer eller 2595 bøgetræer. Træerne blev plantet med så stor indbyrdes afstand, nemlig ca. 4,5 m, at de ikke senere skulle tyndes ud, og vi kan derfor let regne ud, hvor stort et areal der er blevet tilplantet af brudgommene fra Hørup sogn i løbet af de tyve år. Hvis der udelukkende var blevet plantet egetræer, ville de have fyldt et areal på ca. 3,5 ha, og hvis der udelukkende havde været tale om bøgetræer, ville arealet have været på ca. 5 ha. Nu er der utvivlsomt blevet plantet begge dele, og vi må derfor tænke os et tal midt imellem. Størrelsen kan måske synes ubetydelig, men vi må huske, at der her kun er tale om et enkelt sogn i en del af perioden. Sammenligner vi resultatet med de spredte oplysninger fra de øvrige sogne – Hammelev, Bjert og Kegnæs – er der intet heri, der tyder på, at tallene fra Hørup sogn ikke skulle være typiske. Den kuriøse lovbestemmelse synes altså – i hvert fald nogle steder – at have været fulgt til punkt og prikke.

Bondedrengen fra Bolderslev, der blev præst i Grønland

AF MISSE HØIER

Fru Misse Høier, Klovtoft, fortæller med udgangspunkt i nogle breve, som hun har fået fra slægtninge i Amerika, om sin farmors bror, den sønderjysk fødte præst Kr. Kristensen, der i årene 1877 til 1886 opholdt sig på Grønland.

I mit barndomshjem i Klovtoft ligger der en grønlandsk kørekappe foret med bjørneskind og et par langskaftede støvler af sælskind, samt en smuk fodpose. Disse ting har tilhørt Kristian Kristensen, som var præst i Grønland fra året 1877 til 1886.

Det hele er blevet gemt med omhu i de mange år, og da jeg er kommet i besiddelse af nogle efterladte breve har de vakt min interesse for »præsten i Grønland«.

På grundlag af brevene og hvad man har fortalt mig hjemme, vil jeg prøve at give en skildring af hans levned.

Kristian Kristensen var født 30. august 1851 på en gammel slægtsgård i Bolderslev. Hans far var Christen Christensen og moderen Helene, født Hansen, begge fra Bolderslev. Helene Christensen var Christen Christensen's anden kone. Fra første ægteskab var der tre børn, hvoraf sønnen Peter arvede fødegården ved faderens død. I andet ægteskab var der fem børn. Af disse rejste to sønner og en datter til Amerika. Den ene af sønnerne, der hed Asmus, rejste derover, fordi han ikke ville være tysk soldat. Det er brevene sendt til denne broder, jeg vil gengive brudstykker af.

Kristian Kristensen skriver selv sit navn med K i stedet for med Ch, kanske fordi

skrivemåden syntes ham mere dansk?

Faderen Christen Christensen døde 1860 og moderen blev da alene med en stor børneflokk. Hun boede i et aftægts hus og fik aftægtsafgift fra gården. Hendes drenge har været medhjælpere på fødegården en del af deres første ungdom, sådan vel også Kristian Kristensen, indtil han begynder at læse. Hvor han er bleven forberedt til optagelse på universitetet, foreligger der ingen oplysninger om. Han fik udbetalt sin arveandel til sit ophold i København, og så lånte hans mor ham også nogle penge, men han har sikkert været en fattig student.

Hans mor har betydet en hel del for ham, som også for de børn, der er i Amerika. Hun skriver mange breve til dem alle. Af disse har jeg også nogle skrevet til sønnen Asmus i Amerika. I dem skriver hun mange gange om familien i Grønland. Hun længes meget efter disse børn, der alle er så langt borte. Jeg kan ikke skrive om sønnen, der blev præst, uden at nævne hans mor.

Hun har gjort meget for at hjælpe børnene, og der har jo hvilet et stort ansvar på hende, da hun alene måtte opdrage disse fem børn. Efter at de alle var rejst hjemmefra, følte hun sig meget ensom. Der er kun datteren, der blev gift i Klovtoft, som er blevet i Sønderjylland af de fem søskende. I brevene prøver moderen på at hjælpe og vejlede dem alle, så godt hun formår. Denne slægt levede jo i den for Sønderjylland svære og sørgelige tid med dens brydninger imellem dansk og tysk. Hjemmet i Bolderslev var meget danskpræget, og det blev der aldrig lagt skjul på. Det ses også tydeligt af

det ældste brev, jeg har, det er sendt fra den unge student i Køberhavn til broderen Asmus, før han rejste til Amerika. Det er dateret den 16. august 1875.

Kristian Kristensen havde da på broderens vegne været hos en advokat for at undersøge, om han kunne få sine penge med til Amerika, når han besluttede sig til at rejse. Han skriver til broderen: »Desværre er det ikke de bedste efterretninger, jeg kan meddele dig fra advokat Bekker, og det, der har forhalet dette brev i at komme længere, end du kunne have ønsket, og som du nok undskylder mig, er dette, at det ikke er let at skrive et ubehageligt brev, når man endnu lider under afskedens kvaler. Det er desværre rigtigt, som rygtet gik, at du udsætter dig for, at din formue bliver beslaglagt, uden at du kan få en skilling deraf. Advokat Bekker vidste aldeles ingen råd, men åbnede kun valget mellem to slemme onder, at gå prøjsisk soldat, eller som sagt at give afkald på din fordring. Nu er jeg ikke engang i stand til at give dig et råd mere, thi hvad jeg selv end råder dig til ville dog næppe tilfredsstille dig. Jeg ser godt, at det er et stort offer, du bringer, når du endnu fastholder din bestemmelse, så stort, at jeg ikke engang vil råde dig til at bringe det, hvorvel det ville smerte mig meget, om jeg nogen sinde skulle få dig at se i prøjsisk uniform. Bare vi havde vidst det, inden du gik til session. Så kunne du have taget udsættelse nogen tid, og imens var du bleven myndig og så havde der ingenting været i vejen for at få dine penge.

Desværre må vi nu finde os i straffen for vor ligeegyldighed med, at du blev udskreven. Jeg vil håbe, at den ikke bliver værre, end at du kan bære den. Gud give dig kraft og mod til at se fremtiden i møde, og han hjælpe dig til at bære det uundgåelige. Vær vis på, at ingen inderligere end jeg beklager, hvad der er sket.

Jeg er nu kommen tilbage til København, efter min lille udflugt hjem og til Fyn, men

kan just ikke sige, at det smager mig videre godt, men begyndelsen er jo altid værst. Dels trykker bekymringerne mig for dig, og dels også fordi jeg denne gang havde så svært ved at forlade Slesvig«.

Her vil jeg lige indskyde, at broderen Asmus rejste til Amerika samme efterår. Han fik dog senere held til at få pengene sendt til Amerika, lige i sidste øjeblik. Kort tid efter de var afsendt, forbød den tyske regering, at desertører fik penge med eller eftersendt, når de rejste til udlandet, ligegyldigt om det så var til Danmark eller Amerika, de rejste. Moderen måtte i retten et par gange, fordi de havde sendt penge til sønnen.

Ulykkelig kærlighed

Det næste brev fra Kristian Kristensen, der blev sendt til Amerika fra København, er en julehilsen. Heri takker han for et brev fra broderen og skriver om glæden ved at få hilsen fra familien ved højtiderne. Det er ligesom det kniber for ham at få givet udtryk for de stærke bånd, der er knyttet. Han ønsker samtidig, at broderens ophold i det fremmede land må blive så godt og lykkeligt, at han aldrig vil komme til at fortryde den beslutning, han har taget, og at han må få kræfter til at finde sig til rette derovre.

Selv må han bekende, at han ikke har haft det rigtig godt. Som broderen nok har vidst, var han forelsket i en ung pige, Hanne Munk, og han havde tænkt, at hun skulle blive hans kæreste; og efter den modtagelse, han havde fået i hendes hjem, kunne han ikke tro andet. Men han skriver: »Gud ville det anderledes. Hun bliver aldrig min, for hun tilhører en anden«.

Dette var et hårdt slag for Kristian Kristensen, så svært, at han både tabte humøret og arbejdslysten. Han tog sig dog sammen igen og indordnede sig under Guds vilje, skønt det var meget vanskeligt for ham.

Han arbejder nu så godt, han kan, for at blive færdig med studierne, og derefter

komme til Grønland, hvor han mener, der nok vil blive andet at tænke på. Han må også lære det grønlandske sprog, og det er temmelig svært, men han må jo kunne dette sprog, da han skal prædike på grønlandsk, når han kommer derop.

Han sender broderen endnu et par breve fra København, og i et af dem morer han sig over, at hans halvbroder Peter og en kirkeældste sammen med Junggreen fra Åbenrå og flere måtte på en »brummetur«. Jeg har ikke kunnet finde grunden til at tyskerne havde arresteret dem. Man tog ikke sligt så højtideligt dengang.

I efteråret 1876 blev Kristian Kristensen cand. theol., og han begyndte at forberede sig til den egentlige præstegerning. I julen skal han prædike to gange, men den meste tid bruger han til sprogstudiet. Han sender broderen endnu et par breve og i et af dem fortæller han, at han har været hjemme i Bolderslev, og der prædikede han i Bjolderup kirke fastelavnssøndag. Kirken var helt fuld, skriver han. Han får sin prædiken trykt og vil sende broderen et eksemplar.

Man kan tænke sig hans moders glæde, da hun oplever, at hendes dreng står på prædikestolen i deres egen kirke. Hun har været både stolt og glad den dag. Hun skriver da også til sønnen i Amerika, at Kristian prædikede til alles tilfredshed, og kirken var helt fyldt. Hans dristighed og hans udtale var god, hvilket hun havde frygtet for, at den ikke skulle være, da han jo havde været vant til at bruge det sønderjyske sprog.

Han gør sig nu rede til at rejse til Grønland, hvilket han regnede med kunne ske sidst i april måned. Han tager derfor afsked med familien og vennerne derhjemme, og til broderen Asmus sender han egentlig også en slags afskedshilsen, for han slutter brevet med at ønske »Herren bevare os begge på vor vej og i vor gerning, han bevare os for sig og sit rige, at vi kan mødes der, om ikke vi mødes mere på denne jord«. Hans anelser slog til; de så aldrig mere hinanden.

De næste breve, broderen Asmus får, er sendt fra Grønland. Det første er skrevet i Jacobshavn den 4. september 1877.

I den mellemliggende tid er der sket store forandringer i præstens liv. Han er ikke blot kommet til Grønland, men han har også giftet sig.

Rejsen til Grønland var planlagt og tidspunktet bestemt, men præsten kunne ikke komme med det først afgående skib. Han måtte vente til det næste. I ventetiden mødte han en ung pige, som han syntes godt om; sympatien var gensidig, og de besluttede at forlove og gifte sig, før han rejste til Grønland, så hun kunne komme med som hans kone.

Man kan nok forestille sig hans mors og familiens overraskelse. Hans mor mente da også, det måtte være en mærkelig pige, der havde mod til pludselig at gifte sig og så tage med på en sådan rejse, som det ville være at tage til Grønland, og vide, at de ikke ville komme tilbage igen, før der var gået ca. 10 år. Moderen blev dog beroliget, da det unge par var hjemme på besøg hos hende før brylluppet. Hun syntes meget godt om svigerdatteren, og glædede sig over de unges lykke og frie mod.

Bryllup

Den unge pige var lærerdatter fra Arløse på Sjælland. Hendes forældre var: Lærer Jens Peter Andersen og hustru Edel Dorothea f. Rudolph. Hun selv var kun 20 år og hed Louise Frederikke Andersen.

Brylluppet blev holdt i brudens hjem i Arløse. Det unge par var dog endnu engang hjemme i Bolderslev, før de tog ud på den lange rejse

Da præstens gamle mor havde fået afskeden nogenlunde overstået, glædede hun sig på sønnens vegne over, at han fik en ung kone med sig, som vil kunne gøre opholdet i Grønland lidt mere behageligt for ham, så han ikke altid var henvist til at være alene.

Hun føler sig lettet for mange bekymringer, ikke mindst fordi de økonomiske bidrag til sønnen nu ophører. Hendes tanker og gode ønsker er hele tiden hos denne søn, især da hun må lære at vente på breve fra ham.

Pastor Kristian Kristensen og hans unge kone sejlede fra København den 27. juni 1877 med barkskibet »Nordlyset«, og efter seks ugers sejlads landede de ved Egedesminde, der er det egentlige midtpunkt i hans virkeområde. Her var de i otte dage for at losse. Kolonibestyreren tog hjerteligt imod dem, og tiden gik hurtigt. Præsten morede sig med at gå på jagt og var så heldig at skyde en lille sælhund, men det blev ham en temmelig dyr fornøjelse, da det er skik hos grønlanderne, at den, der skyder den første sælhund skal »hvyfa«. Det må være et grønlandsk ord for at holde gilde, vil jeg tro.

Den 19. april kom de til Jacobshavn, hvor de skulle have deres hjem. I den første tid boede de som gæster hos pastor Rasmussen, den præst, de skulle afløse, og som ikke var rejst endnu.

Det første brev

Kristian Kristensen skriver i september 1877 i det første brev, der er sendt fra Grønland til broderen Asmus: »Vort hjem ligger i en lille venlig dal, på to sider omgivet af høje fjelde, og fra vore dagligstuevinduer har vi en yndig udsigt over isfjorden med de mange omkringsvømmende isfjelde. Vi har fire værelser til vor rådighed og tænker nok, at vi får indrettet os et venligt og rart hjem og kan komme til at tilbringe 10 velgående år heroppe. Jeg synes rigtig godt om den grønlandske natur og den grønlandske befolkning. De er meget venlige. Naturen er mere storslået end smuk. Vi har ingen muld heroppe, men hele egnen består af høje fjelde, det ene højere end det andet. De er kun sparsomt bevokset med mos, men der findes en meget frodig vegetation af bær og

lign. Befolkningen ser meget vakre ud i deres noget fantastiske klædedragt, enten man så træffer dem ude på deres fangst, eller de snor sig i deres kønne danse. Men øjnene må vænne sig til at betragte det altsammen, thi ser man det med danske øjne, vil man føle sig stødt.

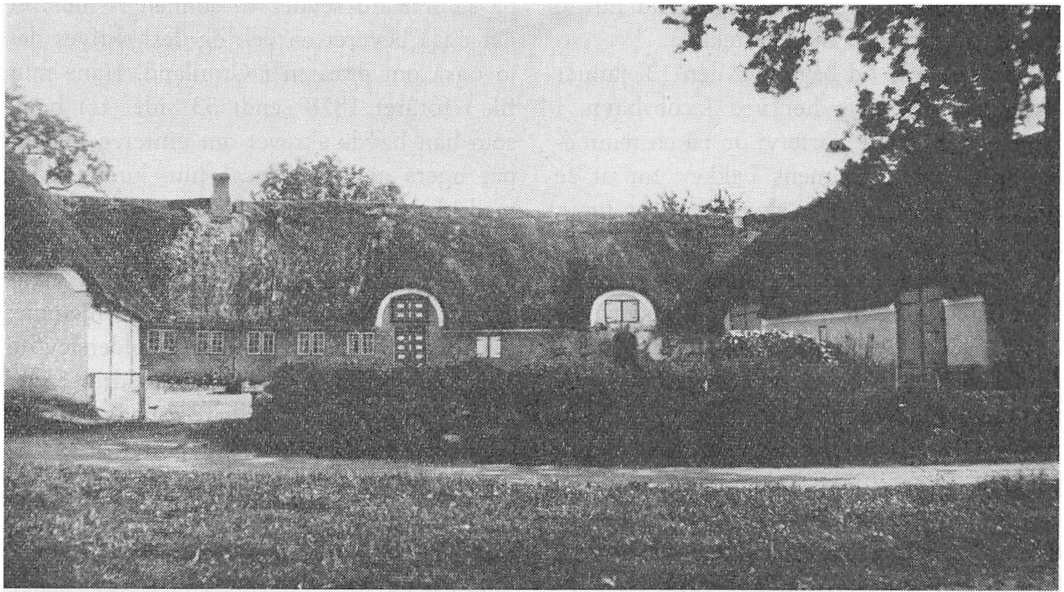
Kvindernes dragt ligner omtrent mandfolkernes. Et par bukser, der går til knæene, fortsættes af en broderet lærredsstrimmel, der går ned i et par temmelig lange støvler. Det hele er af skind og udmajet ved mange brogede skindbånd. I stedet for trøje har de en anorak, en slags bluse af sirts i de mest skrigende farver. Kan du så tænke dig, at der bag på ryggen er anbragt en pose, hvori de bærer deres skrigende unge, som moderen søger at bringe til tavshed ved at ryste det frem og tilbage, så har du en fuldblods grønlanderinde, når du tillige kan forestille dig et rigtigt grønlandsk fysiognomi, og håret med brogede bånd hæftet op i en top.

Grønland er langt fra så slemt, som man forestiller sig det. Det er for øjeblikket omtrent lige så mildt heroppe som hjemme ved denne tid, og dagene er lige så lange, men vi har endnu hverken haft grønlandsk vinter eller grønlandsk kulde, men forhåbentlig vil det heller ikke være så slemt. Jeg ville ønske, at du kunne se herover, det er i virkeligheden ikke ret langt, når du kunne gå lige til fra Amerika.

Disse linier skrives i den måned, du holder fødselsdag og forhåbentlig vil træffe dig ved juletid, vil jeg både ønske dig lykke og en glædelig fest. Glem nu ikke at sørge for, at få brevene sendt til København i rette tid, før skibene sejler.«

Mørketid

Det næste brev, som er i min besiddelse, er dateret 3. marts 1878 og er sendt med de første både, der har bragt post og forsyninger til Grønland. For at posten kan nå frem med disse skibe, skal den være sendt fra

Slægtsgården i Bolderslev lå midt i byen; den er forlængst nedrevet. Her blev Kristian Kristensen (Christensen) født 30.8.1851 og hans søster Marie Kjestine 7.3.1848; hun flyttede til Klooftoft, da hun blev gift. Hendes søn, sognefoged, gård-

ejer Søren Chr. Sørensen, f. 1.8.1877, d. 14.9. 1946 s. s., fik to børn, Misse (gift m. lærer Peter Høier, Klooftoft) og Niels, borgmester i Rødekro.

Amerika allerede ved nytårstide, så brevene bliver jo et par måneder gamle, før de når deres bestemmelsessted. I den vinter, der er gået, og hvor præsten intet nyt har hørt hverken fra hjemmet eller fra Asmus i USA, har Asmus giftet sig, og broderen Hans, der var uddannet som snedker, og som var hjemme, før præsten rejste, er rejst til Schweiz.

Kristian Kristensen skriver til broderen i dette brev om den første vinter, de har boet i Grønland. De har det godt, og han er glad for at have sit gode udkomme, da det jo somme tider har været drøjt at skulle modtage pengehjælp af andre, mens han læste. De har fået indrettet et rart hjem, men desværre har han ikke været rigtig rask, da han i den mørke tid har fået dårlige øjne, så han nu må gå med mørke briller for ikke at anstrenge øjnene. Det er nok kommet af den megen læsning ved lampelys, for i den

mørke tid, der varer fra 26. november til 13. januar, er der kun lyst et par timer om dagen. Det giver lange og somme tider triste aftener. De kan dog også være meget hyggelige, for i den tid søger danskerne sammen og sidder og snakker om gammelt og nyt, som om det kunne være hjemme. Så kommer ønskerne frem om at komme i forbindelse med hjemmet, og da kan livet føles temmelig indholdsløst, da denne forbindelse kun sker en gang om året, men det kan ske, at der kommer flere skibe. Når de er sejlet, begynder man snart at længes efter at høre hjemme fra igen: »Så kommer julen lige tilpas i denne mørke tid, så man ligefrem kan føle Bethlehemsstjernes klarhed.

Jeg er glad for mit arbejde her og har nu travlt til julen. Den tilbringes her omtrent som hjemme. Der bages og trakteres og holdes rigtig jul. Ved julebagningen var vi nær bleven husvilde, idet der gik ild i mis-

sionsbygningen. Den blev imidlertid hurtig slukket, og vi slap med skrækken.

Når den lyse tid begynder den 13. januar plejer man at feste her ved Jacobshavn. I fem slæder i følge kørte vi op på en temmelig høj bakke »Holmens bakke« for at se solen, det var et ganske skønt skue, og turen afsluttedes med et rigtigt aftenselskab. – Med den lysere tid begynder vinteren at blive strengere, vi nåede en dag ned på $\div 28^{\circ}$ R. I det hele taget skal vinteren her i de tidligere år have været temmelig streng, men da det meget sjældent blæser, når det er rigtig koldt, og vi desuden går rigtig varmt påklædt, føler vi ikke kulden så meget.

Da den grønlandske natur er meget øde og karrig, må vi, for at skaffe muld til vore haver, bære den hertil langvejs fra.

Befolkningen er som store børn, der omtrent vil have alt, hvad de kan se, men til lige kan de gøres glade med meget lidt. Deres egentlige fangst består af sælhunde, hajer, narhvaler og hvidfisk. For øvrigt skyder de en mængde ryper og måger, der i vintertiden danner den egentlige bestanddel af den danske mad. Sælhundekød og kødet af hvidfisken, torsk og helleflynder smager rigtig godt.

Vi har gennemgående haft det rigtig godt i den forløbne tid, selv om jeg har skrantet noget, og mine øjne stadig er stærkt medtagne, formodentlig af virkningen af klimaskiftet. Min kone har hele tiden haft det godt, og Vorherre skænkede os en sund og velskabt lille pige den 6. marts, hun skal døbes Helene. Måske er du også bleven så lykkelig, når jeg hører fra dig. – Hjertelig hilsen fra Louise, vor lille pige og din Kristian.«

Et brev på 53 sider

Samtidig med at præsten sender breve til Amerika skriver han naturligvis meget flittigt hjem til moderen. Desværre er alle disse breve gået tabt, men af de breve, moderen

på samme tid sender til sønnen Asmus, er der også bevaret en del, og deri skrives der jo også om præsten i Grønland. Hans mor fik i foråret 1878 sendt 53 sider fra ham, som han havde skrevet om vinteren med et par ugers mellemrum, så hun kunne følge med i hans daglige liv.

Hun skriver bl. a. at hun er ked af, at de deroppe mangler mange af de gode madvarer, som de var vant til at få hjemme. Jeg forstår deraf, at familien i Bolderslev og Klovtoft og præstens kones forældre sender forskellige slags holdbare madvarer til Grønland med skibene om foråret.

Alenlange grønlandske ord

Præstens kone havde været syg længe efter den lille piges fødsel, og det var også et temmelig stort problem med at få mælk til den lille pige. De kunne dog få noget tømælk på apoteket. Den lille Helene er dem dog til megen glæde, da hans kone var blevet rask igen. Da det er blevet sommer, er der lyst og godt, solen skinner omtrent hele natten, men helbredstilstanden i menigheden er ikke så god som om vinteren. Der kommer i regelen en del sygdoms epidemier med varmen, og nogle af hans menighedsmedlemmer er døde.

Præsten måtte om foråret på rejse til Egedesminde, hvor der var en lille kirke og en missionsbolig, som hørte til hans distrikt. Hele hans distrikt omfatter et område på ca. 100 kvadratmil. Han har meget at bestille og må stadig øve sig i det svære grønlandske sprog, på hvilket der findes ord på en alens længde, som han siger.

I et brev fra 30. august 1878 (det sidste før vintertiden) sender han broderen et bilde af præsteparret i grønlandske dragter og fortæller, at nu er de raske igen alle tre og har vænnet sig til de mangler, der findes på så afsides et sted, og de er veltilfredse.

Et brev, skrevet den 18. april 1879 i Jacobshavn, lyder:

Kære broder og svigerinde!
Atter er vi kommet til det tidspunkt, da vi skal tænke på forårsposten til hjemmet. Den mørke tid er forbi, solen er atter højt på himlen, og sommeren stunder til. Måtte vi bare få lutter gode tidender. Heroppe fra har vi desværre et sorgens budskab at bringe; vor lille Helene er nemlig den 6. oktober afgået ved døden. Det var en drøjt tid for os, det er jo altid tungt at miste dem, man har kær, men dobbelt tungt synes jeg næsten det er her oppe, hvor vi i forvejen har så få tilknytningspunkter. Hun var syg i 8 dage, men led meget de to sidste dage. Lægen var her både nat og dag, men kunne intet udrette. Hun var en lille sød pige, fremmelig af sin alder, og havde vokset sig fast i vore hjerter og kastede mange solstråler ind i vor fattige tilværelse. Endnu har vi ikke lært at sige: »Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet«, men vi lærer det forhåbentlig ved hans styrke.

– Ellers er vinteren gået godt nok og freldeligt, og de store nyheder kan jeg ikke bringe, da der sjældent passerer noget, der kan have interesse for andre. Engang i november måned var det nær gået os som ræven, hvem uvorne drenge og andre dyrelagere søgte at ryge ud af dens hule. Vort hus var nemlig brændt ned for os, og så skal vi rigtig nok ikke nægte, at vore udsigter havde været *lyse*, som bonden engang skal have sagt ved en lignende lejlighed.

Klipper, klipper, klipper

I januar havde vi en ganske forrygende storm fra sydvest, der varede i to dage, og vore noget skrøbelige bygninger var nær blæst overende. Nu er de blevet afstivet med store pommerske bjælker. Den ene er anbragt lige uden for vore vinduer og den synes min kone ikke særlig godt om.

Ja, ovre hos jer antager jeg, at der må være ret kønt. Heroppe er derimod ikke videre kønt. Vi har ikke et eneste træ, men

kun klipper, så langt øjet rækker. Når I modtager disse linier, er høsten vist i fuld gang hos jer. Her bærer folkene sig ad, som himlens fugle, de sår ikke og de høster ikke og samler ikke i lade. Ikke en sædemand ser man. Havet er grønlandernes høstmark, der henter de deres føde. I øvrigt har det i vinterens løb været drøjt nok for dem at få det nødvendigste.

Hundeslæde og båd

Det værste for os er for resten at finde os til rette i de afsondrede forhold, thi kun de få gange om sommeren, kan vi komme i forbindelse med hjemmet og høre nyt derfra. Det betyder så meget for os. Ellers lever vi henvist til os selv, hører intet hjemme fra, får ingen aviser eller noget som helst. Da kan meget være passeret hjemme både i det private og offentlige liv, som vi ikke har nogen anelse om. Engang imellem længes vi hjem til gamle Danmark, men det er jo heller ikke så underligt i et land, hvor natur, folk og forhold er så forskellige fra, hvad vi i hjemmet har været vant til.

Det grønlandske sprog giver mig for øvrigt nok at bestille; det er et meget vanskeligt sprog, men det er just ikke den behageligste fornøjelse at studere det, og det stjæler tiden fra mange andre nyttige ting. Navnlig i de sidste 5–6 uger har jeg haft fuldt op at bestille, da jeg har måttet holde gudstjeneste på grønlandsk hver søndag, og til påskefesten tillige dansk gudstjeneste to gange.

Nu begynder rejselivet også, og det giver en del bryderi og forberedelse. Denne gang antager jeg, at det vil medtage 2½ måned, da jeg skal have en meget stor konfirmation, 67 konfirmander, men forhåbentlig kan jeg denne gang få min hustru med, og da vil det ikke blive slet så trist.

I vinterens løb har jeg kun været på rejse to gange og ikke mere end 7 mil fra mit hjem. Men en sådan rejse medtager jo langt

mere tid end hjemme, thi vi har hverken jernbane eller dampskibe, men må enten rejse med hundeslæde, hvilket er det hurtigste, eller med en båd.

For øjeblikket har vi det rigtig godt, men vi har dygtig travlt for at få posten ekspederet.«

Sjældne gaver

Med samme postafgang fra Grønland kan jeg se af hans mors breve, at hun har modtaget »en mageløs kunstig skammel. Den er udsyet med små firkantede bitter (stykker) i en bort i dejlige figurer. Hvert lille stykke er ikke større end □, og det er syet med fugletarm som tråd. Ja, ingen ville kunne gøre det smukkere her. Ovenpå er den betrukket med dejlig pels. Han har også sendt mig en lige så smuk fodpose, foret med bjørneskind og kantet med skindet af ederfugle med dunene på. Til Marie Kjestine i Klovtoft har han sendt små børnestøvler underforet med sælhundeskind. Vi var alle glade for gaverne, ikke så meget for værdiens skyld, men fordi de er sendt fra dem, der langt borte fra. Både Kristian og hans kone skriver, hver gang der kommer skib til Danmark.«

Brev fra præsten til Asmus skrevet i Egedesminde den 24. april 1880.

Kære broder!

Et par ord ville jeg dog gerne skrive til dig og din kone. Jeg forstår mig ikke på engelsk, så skrive til hende kan jeg ikke, men du kan jo være min tolk, da jeg antager, at du ikke har glemt alt det danske endnu. Først vil jeg ønske eder allesammen et rigtigt glædeligt nytår, rigt både på vor Herres nåde og velsignelse.

Vi har i den forløbne vinter haft det rigtig godt, og den 25. november fik vi atter en lille Helene i erstatning for det lille væsen, som Vorherre tog hjem til sig i fjor. Det er en sund og velskabt lille pige, der trives, så det er en lyst, altid har hun et smil tilovers

til andre, og hun er os til megen adspredelse i vor ensomhed.

Vinteren har i år været meget kold og streng at komme igennem. I to måneder havde vi bestandig ca. 30° kulde. Alting frøs for os, undtagen metal, for det brændte vi os på.

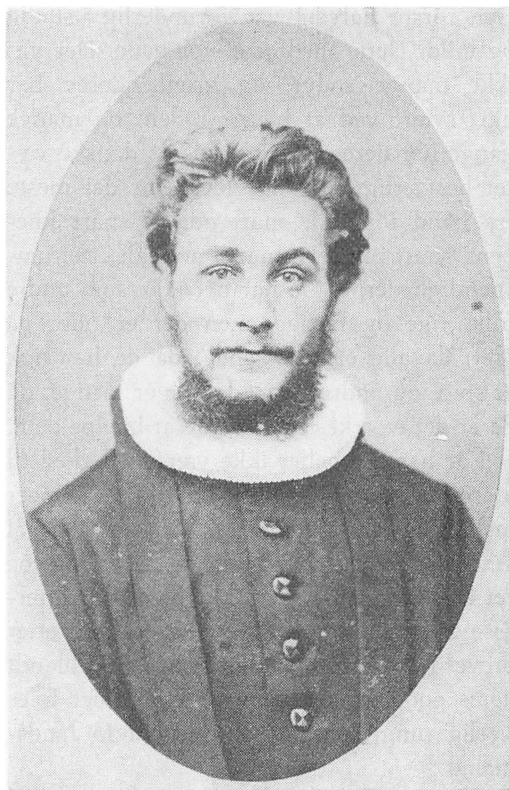
Med hundeslæde

Jeg har haft lejlighed til at rejse en del, men jeg er sandsynligvis nok ikke kommet så flot af sted som du; kanen, hesten og vognen har vi ikke heroppe, vi hjælper os med en lille slæde, og alt andet end køn slæde, der trækkes af 7–10 hunde. Men jeg tror nok, at vi i længden kan køre om kap med det bedste spand heste, thi heste kan nok trave en stund, men må så puste og have noget at leve af; hundene bliver derimod ikke trætte, de går aldrig i skridt og når isen er god, kan man magelig køre 12–16 mil om dagen. Sultne bliver sådanne skabninger nok, men de får aldrig foder undervejs. Den værste fejl ved denne befordring er, at de ikke har så mange kræfter som hestene, og er vejen dårlig, det vil her til lands sige, er der megen løs sne, og går det alt for meget op ad bakke, er det en kummerlig kørsel, og man må da undertiden finde sig i at trave bag efter slæden et langt stykke vej. Jeg har på denne måde rejst ca. 100 mil i denne vinter. Somme tider har det været drøjt nok, da det er meget koldt, men jeg har klaret mig nogenlunde, når undtages, at jeg fik temmelig stærk frost i næsen, hvilket såmænd var slemt nok. Vi er også godt klædt på til sådanne rejser. Vi har benklæder af sælhundeskind med hårene vendt uden for, at kulden ikke så let skal trænge ind. Så har vi et par støvler uden hals, de hedder kamikker, foret med hundeskind, og over dem igen et par overtrækkere af sælhundeskind med hårene vendt udad og ligeledes foret i foden med hundeskind. Til beklædning af overkroppen har vi en såkaldt

tinniak, en trøje af de bedste hvalpeskind, man kan opdrive. Den er til at trække over hovedet, og der er hverken knaphuller eller knapper i den. Over denne har vi igen en natsidderpels af samme facon, men af sælskind, hvorpå hårsiden er vendt udad. Både tinniak og pels er forsynet med hætte, som kan trækkes op over hovedet, så du ser, vi er godt beskyttet imod kulden, men det er også temmelig nødvendigt. – Vi har jo ingen hoteller, som vi kan tage ind i. Når vi kommer til en beboet plads, må vi finde os i at ty ind i et af grønlændernes små huse, der hverken er rene eller tiltalende. I et rum, der ikke er større end den største stue hjemme, træffer man 20–30 mennesker samlet. De sidder eller ligger rundt om på briksene, nogle brede træbænke, der er anbragt rundt omkring langs væggene. Kan man få noget at spise her, må man være glad, men ikke sjældent må man sulte med de sultende. Om hele livet her på Grønland har jeg skrevet en hel del, som jeg skal sende dig, når det bliver trykt.

Jeg har mange gange moret mig rigtig godt på disse rejser og er kommet til at holde meget af grønlænderne, de er så tjenstvillige og venlige. Jeg har haft en god del at bestille, da jeg så godt som hver søndag har haft grønlandsk gudstjeneste og ikke så sjældent dansk også. – Vi har det godt, men her ved Egedesminde har det knebet lidt med selskabeligheden, så det har været lidt trist for min hustru, når jeg har været på rejse. Til sommer antager jeg, at vi følges ad alle sammen, thi da rejser vi med båd og har det varmt og godt.« Brevet slutter med hilsner.

Den i dette brev omtalte bog, som skulle trykkes har vor familie ikke kunnet efterspore, ej heller manuskriptet; måske findes det i »Dansk Folkemindesamling« i København. I Bjolderup sogns historie skriver provst J. Holt lidt om pastor Kr. P. Kristensen fra Bolderslev, at han som student optegnede en del eventyr og nogle få sagn, som

Pastor Kr. Kristensen.

på dette tidspunkt var almindeligt fortællestof på Bolderslevegenen. De findes i »Dansk Folkemindesamling« tillige med ting, han skrev i Grønland. Han oversatte nogle eventyr og fortællinger til grønlandsk og ligeledes nogle af vore mest kendte salmer.

Broderen i Amerika får hvert forår brev fra Grønland. I året 1881 er det fra 19. april i Egedesminde. Præsten har sikkert ikke fået post hjemme fra Bolderslev ved den tid endnu, for i september 1879 rejste præstens bror Hans og den yngste søster Christine også til Amerika, og det ved han tilsyneladende ikke noget om, da han skriver. Af dette brev gengiver jeg nogle brudstykker. Han fortæller før om glæden over den lille pige Helene, og at alt er vel, og fortsætter:

»Vinteren har været slem nok at komme igennem, både for grønlænderne og for os.

Den første halvdel var forunderlig ustadig og mild. Dette medførte stor gene. Der var ikke mange sødyr, og grønlanderne har haft svært ved at bjerge føden, og mange gange har deres påhæng hos os danske været besværligt nok. De lever for det meste fra hånd i mund, snart ødselt, snart knebent, snart i fråseri, snart i nød, alt efter omstændighederne. De har det ikke som andre folk, rige og fattige, men der er tider på året, da alle er velstående, da de har nok at spise og andre tider, da alle er fattige, og da er det et ørkesløst arbejde at hjælpe dem.

I år har der heller ikke været lejlighed til at rejse meget. Jeg har kun gjort to rejser med hundeslæde i vinter. Rejselivet her i landet er jo både brydsomt og besværligt og ret kedeligt, så det kan ikke have stor interesse at berette om for jer.« Kr. K. fortsætter brevet med at fortælle om et dødsfald blandt deres gode danske venner, hvor tabet føles særlig tungt, når der kun er så få landsmænd.

Der foreligger ingen brev til broderen i året 1882.

Upernavik

Af Kristian Kristensens mors breve til Amerika kan jeg se, at præsten med familie er flyttet til Upernavik, som også er i hans distrikt, og hvor de skal bo i de næste år. Han sender brev til moderen den 18. juli 1881 om bord på skibet, der skal bringe dem dertil. Han er ikke ret glad for at skulle bo i Upernavik, skønt hans løn bliver forhøjet. Han havde holdt meget af sin virksomhed i Egedesminde. Mest beklager han sin forflytelse for sin kones og børnenes skyld. Stedet er ret isoleret, og der er ingen, der taler dansk der. Selv må han i gang med et stort arbejde for at opbygge en menighed, da den præst, som han skal afløse, var blevet fordrukken og derfor var blevet afsat. Hun fortæller videre i et brev fra juni 1882, at hun har haft brev fra Grønland, men det er ikke

særlig opmuntrende. Familien er blevet forøget med en datter den 23. august 1881. Hun hedder Dorothea. De er alle sunde, men er kede af at bo i Upernavik. Der er kun en dansk kolonibestyrer der på pladsen; han er ret fordrukken, og hans kone kan ikke tale dansk. Præstens kone kan ikke forstå ret meget grønlandsk, så der er ingen, hun kan tale med. De er helt henvist til sig selv, og når præsten har travlt, har hun kun småpigerne. Den nærmest boende læge bor 70 danske mil borte, så de er næsten afskåret fra at få hjælp i sygdomstilfælde. Der har været så mørkt i de tre vintermåneder, at de har haft lyset brændende både nat og dag. Befolkningen er for det meste alle døbt, men dog er de uvidende som hedninger, så præsten trods al sin flid ikke kommer ret langt med dem.

Slædetur på tynd is

Præsten skriver til Amerika den 14. februar 1883:

Han ønsker først glædeligt nytår og takker Gud, at denne upernavikske vinter, der for enhver europæer er drøj at komme igennem, nu næsten er forbi. Den har taget meget på Louise, så nu er hendes søster kommet til Grønland for at være hos dem, til selskab, hjælp og støtte. Børnene trives godt og opmuntrer dem meget, for ellers ville tankerne alt for ofte få frit løb og ty hjem til Danmark.

Resten af brevet afskriver jeg:

»Streng kulde har vi endnu ikke haft, som følge deraf har der intet solidt islag dannet sig, og det har ikke været ganske uden fare at færdes på isen. Således var jeg i begyndelsen af denne måned på en af mine rejser kommet ud på så dårlig is, at snart slæden, snart hundene faldt igennem, og det var yderst vanskeligt at finde en plads, hvor man kunne stå nogenlunde sikkert, når kuskens var nødt til at finde frem til en anden mere fremkommelig vej. Det var en

meget uhyggelig tur, og jeg var inderlig glad, da vi atter kom hjem. Nogle få dage efter faldt en grønlænder her fra pladsen igennem isen og druknede.

Da der ikke er fanget ret mange sælhunde i garn, har vinteren været slem at komme igennem for befolkningen. Heldigvis har der dog ingen videre sygelighed hersket iblandt dem, og det er nok værd at takke for, thi sygelighed og sult er slemme fjender. Efteråret var meget uroligt, og i en af disse efterårsstorme omkom tre mænd i kajak på én dag. Den ene af dem plejede jeg at benytte som kusk på mine rejser.

Orlogsmænd som postbud

I samme efterår blev der fanget en del isbjørne. Jeg har tit haft lyst til at se en sådan fyr i nærheden, og det lykkedes mig også til sidst, idet en sådan blev skudt i vandet lige uden for vore vinduer, måske en 30–40 alen fra land. Det var en søndag eftermiddag, og jeg havde lige holdt gudstjeneste for de danske, og da vi gik ud af kirken, fik vi øje på den.

Hvad min virksomhed heroppe angår, da er jeg gladere for den nu end i fjor, men befolkningen er kun lidt tilgængelig for åndelig påvirkning og meget vanskelig at komme til rette med, og dette i forbindelse med stedets ublide klima, der hverken synes at være Louise og mig tjenligt, gør, at jeg glæder mig i håbet om en mulig forflyttelse til sommer. Jeg tænker også til sommer om to år at kunne vende tilbage til Danmark. Ventelig bliver der så lejlighed til at ses på en eller anden måde. Med ønsket om alt godt til liv og sjæl sender jeg mange hjertelige hilsner fra os alle eders hengivne Kr. K.

Efterskrift: Her er jo ingen fotograf, så I må vente med at få et billede af os, når vi kommer hjem. Tak for billedet af jeres yngste søn.«

Allerede den 20. april 1883 skriver præsten igen til broderen, da brevet kan komme

med et amerikansk orlogsskib. Om denne for dem ret store begivenhed, som et flådebesøg var, skriver han: »Da der tor øjeblikket ligger en amerikansk orlogsmænd her, som har været ude at søge efter løjtnant Grelly's nordpolsekspedition, og som foreløbig skal vente på besætningen fra et andet skib »Protius«, der har været udsendt i samme øjemed, men som er forlist ca. 120 mil herfra, vil jeg benytte lejligheden til at sende eder disse linier.

Da jeg endnu ikke kender broder Hans og søster Christines adresse, er du, kære broder Asmus, nok så god at underrette dem om, hvordan vi har det. Jeg har hørt, at Christine er blevet gift, og jeg vil håbe, hun har fået en god mand.

Her har vi det ved det gamle; Vor Herre er god imod os og har hidtil holdt sin hånd over os, så vi nyder et tåleligt helbred. Den 21. maj (1882) sidste år skænkede os en sund og velskabt søn, der i dåben fik navnet Kristian Peter. Både han og begge pigebørn trives, så det er en lyst. Vi har i år fået dem fotografet, og når pladen kommer hjem og billederne bliver færdige, skal I nok få sendt et over.

Amerikansk besøg

Vi har i år søgt om hjemgang til 1885, men jeg ved endnu ikke ret, om det bliver for bestandig, eller om vi atter vender tilbage hertil; det kommer meget til at bero på forholdene. Opholdet her i landet er forbundet med mange ubehageligheder, og disse kan i væsentlig grad forøges, når der af en eller anden grund bliver et spændt forhold imellem de få danske, der er bestemt til at mildne hinandens ophold heroppe. Her har vi således en fortrukken og umedgørlig bestyrer, som er vanskelig at leve sammen med – men trods dette har opholdet heroppe også sine store behageligheder.

Skulle vi kun komme hjem et år, ville det være meget rart, om vi kunne mødes i den

tid, vi opholder os hjemme, men jeg føler godt, at et sådant møde er forbundet med store vanskeligheder, da familien jo vokser, og det vil blive en temmelig kostbar historie.

– Vi havde sikkert ventet forflyttelse til et mildere og mindre isoleret sted i år; det bliver imidlertid ikke til noget, og så må vi jo se at finde os deri, så godt vi kan, og håbe, at Vor Herre også vil hjælpe os ud over denne tid, vi endnu skal blive her, og fremdeles skænke os et tåleligt helbred, så kan man jo leve tilfreds, hvor man end har sit hjem og sin gerning, når man får nåde til at gøre en lille smule godt.

Denne sommer har været overordentlig forstyrret, og jeg har haft en del bekymringer under udøvelsen af min gerning. I slutningen af juli havde vi besøg af et svensk dampskib, der skulle på opdagelse til Kap York. Kaptajnen og videnskabsmændene var rigtig flinke mennesker, nogle af dem besøgte os, og vi var også inviteret om bord hos dem. På deres ekspedition nordpå skød de tre bjørne, heraf fik vi kødet af en halv. Jeg fulgte dem til »Prøven« der ligger i mit distrikt. De amerikanske søofficerer kommer også jævnligt i land, men vi kan jo ikke rigtig tale med dem. De lader ellers til at være meget flinke allesammen.

Langsom postgang

For et par dage siden var vi inviteret om bord, for at se skibet, der hedder »Ganthie«, og se soldaternes og matrosernes eksercits. I de 8 dage skibet nu har ligget her, har matroserne været i land for at danse hver dag, og det er en stor gene for os, da grøn-lænderinderne er meget danselystne, og det som følge deraf er umuligt, at holde vore piger til deres gerning. Min kone og svigerinde har så nok at bestille med børnene. Vi vil nu håbe, at de forliste snart vil ankomme hertil, så vi atter kan komme i de jævne folder igen, thi Upernavik er nær ved at blive sat på den anden ende i denne tid, som man siger.

I år har jeg slet ikke hørt fra jer, men fra Christine modtog jeg brev, der var skrevet i fjor. Jeg antager, at jeres breve er kommet for sent til Danmark. Forhåbentlig har I det godt allesammen. Jeg vil i alt fald håbe det, og bede Vor Herre holde sin beskærmende hånd over os, at vi må få nåde til altid at findes i hans menighed.«

Brevet slutter med hilsner til alle tre søskende i Amerika.

Ønskedrømme om gensyn

Det sidste brev er skrevet den 9. februar 1886 i Upernavik, og det er ret mismodigt. Det begynder da også med, at præsten fortæller broderen, at de ikke kom af sted hjem sidste år. De havde håbet meget, og de sendte de to børn Helene og Peter og hans svigerinde med det første skib, der sejlede til Danmark. Da håbede de endnu, at de kunne følge efter med det sidste skib, men at det så ikke blev til noget, var en lille piges ankomst den 18. august 1885 skyld i. Det bragte forstyrrelse i deres planer.

De to andre børn, der skulle rejse hjem til deres bedsteforældre i Arløse, savner de meget. De er dog overbevist om, at børnene vil få et godt hjem hos dem og få al den hjælp, der står i menneskelig magt at kunne yde dem. De ved dog slet ikke endnu, hvordan rejsen er gået, og om de er kommet vel dertil. Da brevet skrives, kan det endnu vare 3–4 lange måneder, før de kan høre fra dem, og så kan det endda fejle.

Den nye lille pige fik navnet Astrid, og de håber, hun vil bringe dem megen glæde, efter at hun jo egentlig voldte dem sorg i første omgang, da de for hendes skyld måtte opgave at rejse hjem. Om den store pige, Dorothea, fortæller han, at hun har haft svært ved at lære at tale. En tid lang var de næsten bange for, at der kunne være noget i vejen, men i den sidste tid har hun dog gjort så mange fremskridt, at de ikke mere har bekymringer i den henseende.

De er kommen ret godt over den mørke tid og for grønlænderne har vinteren hidtil også været god. De har levet fredeligt og hyggeligt sammen, og er jo nu allerede et stykke inde i den lyse tid.

– Jeg afskriver lidt af sidste del af dette brev:

»Grønlænderne har været flinke og haft det ret godt hvad sundheden angår, og de har haft det daglige brød, og det har ikke ringe betydning for os, der skal leve iblandt dem. Her lever vi livet, som det frembyder sig for os, med sine små glæder og små sorger, en fattig tilværelse ganske vist, men altid værd at leve. Dagsbegivenheder er der ingen af, der er værd at berette om. Hvordan der ser ud i verden, ved vi endnu ikke, men fredeligere end her kan det ikke være.

Det kunne nu være inderlig rart, om vi alle kunne mødes hjemme i det lille Danmark. Vi skulle nok skaffe jer lejlighed til at se det gamle flag og gøre det så hyggeligt for jer som muligt i vort hjem. Ligesom jeg også nok skulle lægge mig efter at lære det engelske sprog for at kunne tale med eder allesammen; men dette er nok kun en smuk tanke, som aldrig kan blive til virkelighed? – Gid den kunne!

Det ville blive en glæde for os alle, først og fremmest for vor kære gamle mor. Jeg havde tænkt mig muligheden af at komme over at besøge eder, når jeg kom hjem, men jeg er bange for, at denne plan vil møde alt for mange hindringer.

Men nu ønsket om alt godt i det nye år, med Guds fred og nåde til os alle.«

Hjemrejsen

Svigerinden og de to børn var vel ankommet til bedsteforældrene efter en rejse, der havde varet elleve uger.

Året efter i august 1886 rejste resten af familien tilbage til Danmark. De ankom til Norge den 16. november 1886 og rejste derfra til Sjælland til præstens svigerforældre,

hvor de to børn opholdt sig. Gensynsglæden har sikkert været stor.

Deres bohave skulle opmagasineres i København, indtil han fik et embede her i landet.

Kr. Kristensen rejste fra Sjælland med den ældste datter til Sønderjylland for at besøge sin gamle mor, der nu var 70 år, og slægtninge og gamle venner. Denne rejse blev den sidste. Han var blevet forkølet på hjemrejsen fra Grønland, og da han vendte tilbage til sin familie i Arløse, blev han meget syg, og han døde helt uventet den 22. december 1886. Der var arrangeret modtagelsesfest til den dag, han døde. Han blev begravet på Arløse kirkegård den 28. december 1886 under meget stor deltagelse.

Familien Kristensen fra Grønland havde længtes meget efter den dag, de kunne rejse hjem igen, og deres familie herhjemme havde også med glæde ventet deres ankomst. Præstens gamle mor var særlig glad for, at han nu ville få et embede her og ikke mere skulle rejse.

Afslutning

Det var et svært budskab at skulle bringe hende dagen før juleaften. Det blev en sørgelig jul for alle, og en meget sørgelig afslutning på de mange års hårde og slid-somme tider i Grønland. De skulle nu være endt, og de havde set hen til den tid med megen glæde. Hans Christensen var rejst hjem fra Amerika for at overraske dem og for at træffe broderen og familien, når han vendte tilbage fra Grønland. Han ville så fejre julen hjemme hos moderen. Han kom juleaften, men det var et sorgens hus, han kom til. Hans gamle mor var blevet syg af sorg. Hun kom ikke med til begravelsen, og forvandt aldrig dette hårde slag.

Med forårsposten kom der fra mange af præstens grønlandske venner lykønskninger til hans danske præsteembede, som de mente, han nu havde. De vidste ikke, at han ikke levede mere.

Mad og drikke i Sønderjylland

I. ADRIANSEN OG J. SLETTEBO

I dagene 22.–28. august afholdtes den 19. nordiske etnolog- og folkemindeforskerkongres på Idrætshøjskolen i Sønderborg. De næsten 250 deltagere overværede foredrag og deltog i diskussioner, gruppemøder og udflugter. Der var imidlertid også tænkt på deltagernes daglige velfærd og fra Museet for Sønderborg slot søgte man i samarbejde med fru Hansen, Idrætshøjskolens dygtige økonoma, at give alle et klart indtryk af sønderjyske drikke og spiser. Museumspædagog fru I. Adriansen, museet, har givet opskrifterne på de kulinariske nydelser, mens museumsinspektør Jørgen Slettebo fortalte om landstedens karakteristiske drikke:

Ved de gamle nytårsgilder på Als fik man enten kaffepunch eller rød snaps. Den røde snaps var brændevin, hældt på solbær eller hindbær, hvorved den fik en smuk rød farve. Brændevinen lavede man mange steder selv, ligesom man gjorde overalt i landet. Det var ganske vist strengt forbudt, men man brændte så brændevinen ved nattetid. H. F. Feilberg har nogle skildringer af sådanne illegale brænderier, hvor bønderne havde særlige skjulesteder til deres apparater. Især de fine af kobber var kostbare at få konfiskerede. På Als har man åbenbart været særlig glad ved at sætte smag eller kulør på drikken. Der kendes gamle alsiske opskrifter på mjød, slåenlikør og blømmelikør. Nogle af disse er trykt i Alsingergildets anden kalender fra 1969. Også bitter lavede man selv. Det kunne ske efter denne opskrift:

1/2 liter brændevin
1 pægl rom
6 lod melis
for 33 øre mavedråber
25 kamferdråber
25 dråber nafta
1/2 muskatnød knust
1/2 lod kanel.

Når sukkeret er smeltet, er drikken klar til brug.

Den mest yndede drik, ikke blot på Als, men i hele Østslesvig, var imidlertid kaffepunsen. Den kunne laves efter den kendte opskrift med 10-øren:

Man lægger en 10-øre i punsekoppens bund, sammen med sukkeret og hælder kaffe i, til man ikke kan se mønten mere. Derpå fyldes op med brændevin, til 10-øren igen blev klar synlig. Det gav en stærk puns, selvom kaffen med cikorie nok dengang knap var så mørk som nu.

Enhver sønderjysk kro havde specielle punse-kopper, ret små engelske fajance-kopper med rødbrunt eller blått mønster. Ved lidkøb blev der ofte bestilt »en favn puns«. Der blev da stillet kopper frem i én lang række og den med de længste arme målte så favnen ud. Nogle steder talte man om »en favn puns med« eller »uden«, det vil sige kopper med eller uden deres underkopper. En række uden underkopper gav jo en god række punse.

Kaffepunsene er en overvejende østlig foreteelse. Ned gennem Slesvig går en vigtig,

men endnu ikke endelig kortlagt kulturgrænse, der skiller kaffepuns fra thepuns.

Thepunsen har sit kerneområde i Frisland. Da man mod slutningen af 1. verdenskrig i mange kommuner i det daværende Tyskland begyndte at lave nødpengesedler for at imødegå manglen på skillemønt, lavede man også en nødpengeseddel i Klangsbøl, Sydtønder amt. Her er et billede af en mand, der drikker af en punse-kop og teksten lyder (frit oversat fra frisisk):

»Jeg drikker hver dag en frisisk thepuns, thi den gør aldrig noget menneske skade!«

Også på 20 pfg-sedlen fra Tønder ses thepunsen, her i kroen »Weisser Schwan«.

Thepuns laves af stærk the, sukker og brændevin. I Frisland holdt hvert område stærkt på sin egen brændevin og man kan endnu skelne Føhr, Nibøl og Bredsted fra hinanden på de lokale brændevine.

Mens man fra myndighedernes side søgte at bremse brændevinsbrønderiet, fik den største af de slesvigske byer, Flensborg, et monopol, som de forstod at udnytte. Ligesom København havde handelsmonopol på de dansk-vestindiske øer for kongerigets vedkommende (og især udnyttede det fra 1730-erne til Napoleonskrigene), fik Flensborg disse rettigheder for hertugdømmets vedkommende. Man hentede sukker hjem fra Vestindien, og som et biprodukt ved raffineringen af sukkeret fik man rom. Endnu i dag er Flensborg et centrum for romproduktionen. Ud fra dette center bredte groggen sig – man blandede rom med varmt vand og sukker og denne drik blev meget yndet, både i øst og vest. I vest fortrængte rommen endda mange steder brændevinen fra den lokale thepuns, og mange steder drak man thepuns med rom. Denne drik er så igen trængt ind i det klassiske kaffepunsområde. Fra Løjt kendes f. eks. en thepuns, lavet af the, rom og til slut en klat æblegelé til at søde med.

I byerne brugte man selvfølgelig også de almindelige vin-punse, f. eks. var en rød-vinspuns eller en blandet puns af rom og

rødvin meget yndet (se Sønderjysk Månedsskrift, december 1969, s. 353–56).

Al denne spiritus gav selvfølgelig anledning til bekymringer, mange søgte ved strenge formaninger at få forbruget dæmpet. En præst på en af de frisiske øer havde tilsyneladende held med sig – ved en række sammenkomster fik han serveret en alkoholfri drik med flødeskum på, indtil han en dag ved et uheld fik fat i en forkert kop og opdagede, at flødeskummet hos alle andre skjulte den sædvanlige puns. »Ak, I farisæere!« udbrød han – og navnet farisæer er siden blevet hængende ved denne specielle drik, der endnu serveres på adskillige kroer i det frisiske område.

*

Kongresdeltagerne fik derefter mulighed for at prøve en del af de nævnte drikke. Men også måltiderne var præget af sønderjyske retter. De tre middage var således specielt udformet for kongressen, og til hvert af de tre måltider med smørrebrød var der et sønderjysk indslag. Ved middagene fik deltagerne udleveret følgende beskrivelse:

Onsdag:

Frikadeller m. hvidkål

Suramsuppe m. pandekager

Frikadeller med hvidkål er en hyppig daglig-spise i landsdelen, og den tilberedes sædvanligvis på følgende måde:

Lige store dele okse- og svinekød kommes én gang gennem kødhakkeren. To skiver hvedebrød sættes imens i blød i vand; de trykkes let af og røres i farsen med 1 æg og lidt salt, peber og allehånde. Hvis farsen skal være mere lind, spædes med vand, ikke mælk. Frikadellerne rulles i hånden og steges i smør eller fedt.

Mange, især yngre husmødre, erstatter for nemheds skyld det udblødte hvedebrød med rasp, men deres frikadeller bliver ikke så saftige som de hvedebrødsrørte.

En af de karakteristiske forskelle på det nørre- og sønderjyske køkken er, at man i Sønderjylland anvender udblødt hvedebrød eller rasp i stedet for hvedemel.

1 hvidkålshoved deles i 4 dele, stokken fjernes, og hvidkålen koges næsten helt mør. Så trykkes kålen godt af og snittes meget fint eller køres een gang gennem kødhakkeren. Den mosede kål stuves med fløde eller mælk, alt efter økonomi og gæster, og kålen smages til med muskat, salt, peber og en klat smør.

Suramsuppe koges i dag oftest på sago-gryn, og der tilsættes sukker, svesker, evt. rosiner og godt 1 dl suram pr. person. På landet koger mange suram på byggryn, enkelte på rismel, og hvis man skal spare kan havregryn anvendes. Suramsuppe ledsages altid af en melspise, som pandekager, æbleskiver eller vafler, hvis der er gæster til middag. Da suramsuppen sædvanligvis gør det ud for et helt måltid for arbejdende folk, må der regnes med 5–6 pandekager eller 7–10 æbleskiver til hver. At suramsuppe fortsat er en udbredt spise, viste en hæftig læserbrevsdiskussion i den lokale avis denne forsommer. Der var stor uenighed om »den rigtige, gammeldags, originale opskrift«. De fleste anvender kun suram som suppeurt, men den er også udmærket i form af kompot til kogt oksekød og fisk og som hønsefoder.

Torsdag:

Tyk snysk m. flæsk

Rød saftbudding m. cremesauce

Snysk er den sønderjyske udgave af den rigsdanske ruskomsnusk. Snysk er en særlig sommerspise, der kan laves fra grønsagerne er tjenlige og indtil de bliver for grove om efteråret. I løbet af disse ca. tre måneder spiser mange retten op til en halv snes gange.

Snysk laves af nye grøntsager, bønner, gulerødder, persille og kartofler, i nyere tid også blomkål. Grøntsagerne koges i mælk, som det er unødvendigt at jævne, hvis man vil

lave tynd snysk, dvs. skemad. Tyk snysk jævnes og spises med gaffel. Snysk kan både være dagligmad og gæstemad, det afhænger af hvad der spises dertil. Man kan servere røget flæsk eller paneret flæsk; hvis det skal være lidt bedre, kan man bruge rå spegeskinke eller kogt røget skinke. En del betragter snysk og stegte rødspætter som en virkelig søndagsspise.

Rød saftbudding med cremesauce var tidligere en af de få almindelige desserter. Den kunne være på bordet søndag middag eller i julen. Al slags saft kan anvendes, men mest almindelig er hindbær- og ribssaft. Buddingen laves af saft, piskede æggeblommer og gelantine; cremesaucen af æggeblommerne. I Nordborg var rød saftbudding med cremesauce det faste traktement, når de unge piger gik sammen om aftenen for at sy udstyr. Det var billigere og nemmere at traktere pigerne med saftbudding midt på aftenen end at lave kaffebord. Til gengæld hørte det sig til med et glas slåenvin, når sytøjet var lagt til side. Det løsnede for tungebåndet og gav en munter snak efter syningen af udstyr.

Lørdag:

Frisk suppe m. safran

To slags steg/Æblekage

Som den rette indledning til enhver festmiddag regner de fleste frisk suppe. Suppe kogt på fersk okse- eller hønsekød er festmad fra den tid, da fersk kød var en sjældenhed. Selvom dette ikke længere er tilfældet, er suppe forblevet festspise. Dette gælder i samme grad for Nørre- som for Sønderjylland, men der er dog visse forskelle i tilbehøret: Det er kun i Sønderjylland, at der tilsættes safran, og suppen ledsages i de private hjem ofte både af kødboller, rørt med rasp og allehånde, rismelsboller og brødboller. Sidstnævnte laves af ugegammelt revet franskbrød, rørt med æg og vand. Hvis man ikke skal have stort gæstebud, serveres suppekø-

det ovenpå suppen. Hertil spises sur sennepssauce eller peberrodssauce, alt efter hvor fin anledningen er. Ved tilberedelsen af peberrodssaucen viser det sig igen, at man i Sønderjylland ofte erstatter hvedemel med hvedebrød: Suppefedt bages af med rasp og spædes op med suppe, indtil konsistensen er passende. Der smages til med eddike, sukker og peberrod.

To slags steg er en ret til jul eller større familiefester. Det er i reglen svinenakke og oksehøjreb, evt. kalvenyresteg, som udgør de to slags steg. I stedet for de danske sukkerbrunede kartofler, laver mange her i landsdelen fedtbrunede, raspstrøede, små kartofler som tilhører til flæstesteg og grønlangkål. Den fælles skysauce ledsager altid to slags steg; den kan imidlertid opfattes af fremmede som udtryk for barbari – men kun indtil de har smagt den.

Æblekage er ikke en sønderjysk specialitet, men det er en meget almindelig dessert på Als, hvor man har dyrket og eksporteret æbler i adskillige hundrede år. I begyndelsen af 1600-tallet sejlede alsiske skipper således æbler til Kronstadt og Gotland, senere især til Mellem-Sverige og Syd-Norge. Æblekage kan laves på mange forskellige måder, og hver husmor plejer at have sin særlige æblekage. De fleste anvender kold æblemos og smørstegte knuste tvebakker, men den ovnbagte æblekage har naturligvis sine yndere her som andre steder. Der synes her ikke tale om nogen egnsforskelle, bortset fra at man på Tønderegnen kan få æblekage med revet rugbrød.

*

De egnsprægede retter, der blev serveret som ekstra ret ved smørrebrødsbordet var følgende:

Tirsdag: surrib med rugbrød og sennep.

Torsdag: ringriderpølser.

Lørdag: skræder-duelse, tillavet efter denne opskrift: Røgede flæsketerninger steges sammen med løg, skåret i småstykker. Der

spædes op med fløde og mælk, og saucen koges ind til en passende hvid konsistens, og serveres til skrællekartofler. Retten går også under navnet fattigmandsdyp.

*

Dette forsøg på at give over 200 nordiske forskere et indtryk af det sønderjyske køkken faldt vist godt ud. Mest mærkværdig fandt man nok suramsuppen. På forhånd havde museet gennem en forespørgsel i Jydsk Tidende sikret sig rigeligt suram fra omkring 30 forskellige steder og museet, der gennem længere tid har indsamlet oplysninger om ældre madskikke og kostforhold, benyttede lejligheden til at »snakke suramsuppe« alle steder. Det viste sig, at der benyttedes mange forskellige opskrifter. Da suram ikke kan købes hos grønthandlerne, dyrkes den i haverne, ikke blot på landet, men også i mange villahaver, enten i en eller flere rækker eller blot i en stor blok. Sidstnævnte steder stod den i haven som regel ved siden af rabarberblokken. De fleste steder, og det gjaldt bl. a. byhusholdningerne, kogtes suppen på sagogryn (et sted understregedes, at man måtte købe grynene i Flensborg for at få de ægte), men adskillige steder på landet brugtes byggryn. Et par steder anvendte man rismel og flere nævnte, at man i sparetider kunne bruges havregryn, den sidste opskrift blev desuden nævnt som den normale fra et hjem på Tønderegnen. Svedsker i suppen var det normale, enkelte steder erstattedes svedskerne af rosiner og hos nogle få fik man både svedsker og rosiner.

Der var også forskel på den mængde suram, der kom i suppen, som i de enkelte hjem varierede fra svagt lysegrønt over kraftig grønt til grågrønt (det sidste, når den grønne urt fik lov til at koge med i stedet for at blive tilsat til sidst).

Også tilbehøret gav anledning til diskussion. Mens nogle fastholdt tynde pandekager som det eneste rigtige, holdt andre på æbleskiver og enkelte plejede at servere vaffer til.

Løvrigt var der flere suram-dyrkere, der slet ikke spiste suramsuppe, men brugte deres suram kogt og evt. let stuvet til fisk eller oksekød eller blandet sammen med spinat, halvt af hvert. Den stærkt C-vitaminholdige plante bruges desuden mange steder som tilskud til hønsefoder og mange ældre beretter, at børn i det sene forår ofte gik og tyggede friske suramblade.

*

Til supplement af de daglige måltider havde museet endelig udarbejdet nogle tekstplancher om bagning, specielt om surdej, baseret på de indgående undersøgelser, der er udført af overbetjent Knud Jensen, Padborg, om det sønderjyske kaffebord og om brugen af sur-søde supper. Kongressens deltagere fik således mulighed for at supplere deres praktiske erfaring med teoretisk viden. Om supperne fik de således disse oplysninger:

Sur-søde supper

En karakteristisk bestanddel af det sønderjyske køkken er de sur-søde supper. Der er her tale om indflydelse fra det holstenske og tyske køkken, hvor disse supper er udbredte. I kongeriget er kun een sur-sød suppe, kråse-suppe almindelig.

Sur-sød suppe kan f. eks. koges på benet fra en røget skinke. Det var en spareret, da slagteren ofte forærede skinkebenene bort. En kone fra Nordborg fortæller: »Lige fra min barndom har sur-sød suppe været min livret, og jeg har siddet udenfor slagterforretningen og holdt øje med, hvornår det sidste stykke skinke blev skåret fra, – derpå ilede jeg ind og sikrede mig suppebenet.« Suppen smages til med eddike og sukker og tilsættes bygmelsklumper og svedsker. Denne udgave af sur-sød suppe kaldes ofte Tinglev Markedsmad.

En lidt finere sur-sød suppe kan koges på saltet svinebov og tilsættes risemelsboller og æbler.

Suramsuppe, der er omtalt tidligere, er i

dag den mest spiste blandt de sur-søde supper, og den spises som sagt altid med pandekager, æbleskiver eller evt. vafler.

Sortsuppe laves ved svine- og gåseslagtninger. Svinehoved og fødder koges af, og en del af blodet tilsættes. Der smages til med sukker og eddike, og suppen serveres med svesker og grove klumper, det vil sige bygmelsboller. Denne ret fik man især dagen efter slagtingen, men hvis suppen hensattes med fedtlåg, kunne den holde sig et par vinter måneder. En særlig delikat sortsuppe, kråseblodsuppe, kan laves efter gåseslagtning. Brystben, hals, vinger og indmad koges af, gåseblodet tilsættes, og suppen smages til med eddike og sukker og serveres med risemelsboller. Grynkumperne fremstilledes ofte i så rigelig mængde, at man havde nok til hovedretten den følgende dag. Klumperne stegtes i pande med flæsketerninger og drysedes med sukker eller spistes med æblegrød. Blodsuppe er så karakteristisk i smagen, at de fleste enten værdsætter den ret højt eller afskyr den.

Hovedsuppe var tidligere en fast ret efter kreaturslagtingen. Efter omhyggelig rensning blev komaven skåret op i store reelle stykker, hvoraf man tilberedte kødretten store finker. Af alle småstykker plus kohovedet kogte man hovedsuppe, der tilsattes laurbærblade, sukker og eddike og rettedes an med æblestykker, evt. svesker og bygmelsklumper. Ovenpå disse solide kødsupper fik man ofte pandekager med kompot eller brødbudding, evt. kjæltringsæggekage.

Andre hverdagssupper

Supper kogt på saltet flæsk og grønsager har både nord og syd for Kongeåen udgjort en vigtig del af vinterkosten, men tilberedelsen af disse supper er væsensforskellig i de to områder:

Spajkål koges på røget flæsk, ituskåret hvidkål, porrer og kommen. Når kødet er mørt, tages det op, og suppen jævnes med byggryn

eller rismel. Som forret til spjåkål og flæsk kan man servere duebrød. Lige før suppen er færdigkogt, kommes nogle skiver hvedebrød i. De tages op med en ske, så snart de er godt gennemkogte og spises straks. Harevælling eller immergrønsspaj koges på saltet flæsk og grønkål. Denne suppe jævnes også med byggryn eller rismel, evt. hvedemel. Anvendelsen af rismel blev først almindelig på Als og Sundeved fra 1890'erne og betragtedes da som et tysk fænomen. Tidligere anvendte man altid byggryn til at jævne grønsagssupper. Under første verdenskrig kunne man ikke skaffe rismel, og der var stor mangel på byggryn. Derfor anvendte de fleste grove havregryn i disse supper. Nord for Kongeåen jævner man kun en enkelt flæskesuppe, og denne går under navnet tysk suppe. Den koges på saltet flæsk med gulerødder, porrer og rodpersille. En halv time før serveringen tilsættes risengryn, og suppen serveres med det kogte flæsk og kartofler.

Frugtsupper har i sommeren og efteråret været almindelige overalt, men vel nok særligt hyppige på Als og Sundeved på grund af de mange frugttræer i haverne og hyld, hyben og brombær i hegn og skove. Fra Sønderborg drog børnene på frugtindsamling hver søndag om efteråret. Hyben og æbler tørredes, blev trukket på snor og hængt op på loftet. Der synes ikke at være særlige forskelle i tilberedelsen af frugtsupper i Sønderjylland og kongeriget.

Festsupper

To supper er her i landsdelen i særlig grad forbundet med gilde, frisk suppe og vinsuppe. Endnu ved århundredskiftet var vinsuppe det faste traktament til begravelser og ofte også til bryllupper. I dag regnes retten kun for en god daglig spise. Vinsuppe kan tilberedes på mange måder. En tysk kokebog fra slutningen af forrige århundrede giver en opskrift med afbagning af smør og hvedemel, spædet op med $\frac{1}{2}$ vand og $\frac{1}{2}$ vin, tilsat hele æg under kogningen og smagt til

med sukker og kanel. På Sønderborg-egnen er vinsuppe dog i reglen blevet tilberedt i noget billigere udgave. Man kogte sagogryn i vand, tilsatte sukker og hjemmetørrede blommer og ca. en flaske vin pr. 10–12 personer. Selv om man på de fleste gårde selv lavede vin, købte man næsten altid rhinskvin til denne ret.

Frisk suppe er klar oksekød- eller hønse- suppe med 2–3 slags boller. Denne ret er endnu den almindeligste festret på årets og livets helligdage. Suppen tilsættes safran under kogningen og får derved en gylden farve. Dette krydderi har været langt mere anvendt i det østlige Sønderjylland end nord for Kongeåen, og det hænger nok sammen med Østsløvigs søfartsforbindelser i 1800-tallet.

*

De fleste oplysninger i denne oversigt over supperne kommer fra nulevende meddelere, og museet håber på at kunne fortsætte arbejdet med indsamling af erindringer om gamle sønderjyske kost- og spisevaner. For at komme længere bag ud i tid må disse meddeles oplysninger imidlertid suppleres med skriftligt materiale, dels fra gamle trykte eller håndskrevne kokebøger, dels fra dagbøger og skrevne erindringer. Et eksempel på de righoldige oplysninger, man kan få fra en gammel dagbog, er den 16-årige københavnerpige Hanne Hasse's notater fra et besøg hos hendes mors onkel, den ret velhavende Sønderborg-rådmand, købmand Hans Chr. Momsen i 1824. (Fra Als og Sundeved, bd. 43, 1964). Hun noterer omhyggeligt alle måltider under hele sommeropholdet, hvor de besøger en række af byens finere borgerhjem. Et par gange var der festmiddage med gæster, og da fik man den ene gang:

Suppe med ærter, boller og grød
Due-ragout med butterdejskager
Lammesteg med blommer, æbler og salat
Mandeltærte
Rhinskvin og rødvin dertil.

En anden gang bød festmiddagen på:

Kødsuppe

Små kaffebrød med grøn ost og smør rørt sammen

Skinke og ærter

Kyllinge- og due-steg med gemyse

Rombudding

Kage og kaffe. Vin.

Det ses dog, at resterne fra disse fine måltider de følgende dage indgik i den daglige middag.

Af de mange måltider skal her blot gives nogle få prøver:

a. Kødsuppe med ærter. Lammekød med syrer til. Krumkager og vin

b. Kalvesteg med salat og æbler

Jordbær med fløde

Krumkager og vin

c. Rismelsgrød med gammelvin

Kogt rødspætte med persille og smør

Krumkager

d. Havresuppe

Lammesteg med syltede ribs

Vin

e. Kødsuppe med suppebrød

Sprængt and med saføikål

Butterdejskage Vin

f. Grønne ærter, hele flekkesild og spegeflæsk

Jordbær med fløde Kirsebær Rhinskvin

Denne række er selvfølgelig stærkt præget af det solide borgerskab, hvor den er blevet til, og den skal suppleres med tilsvarende lister fra andre kredse. Desværre er sådanne dagbogsoplysninger om mad imidlertid sjældne og spredte, så museets notatsamling om så gamle madskikke vokser kun langsomt. Vigtigt er det dog først og fremmest at få suppleret oplysninger fra nyere tid. Som det viste sig med suramsuppen, er der stor forskel på retternes sammensætning og på opskrifterne til de enkelte retter. De fleste af museets oplysninger stammer nok fra landhusholdninger, selv om der er indsamlet meget stof fra Sønderborg by de senere år. Museet er imidlertid overordentlig interesseret i at få suppleret sine oplysninger, ikke blot fra Als og Sundeved, men fra hele Nordslesvig. Alle, der ligger inde med gamle egnsopskrifter, kogebøger eller oplysninger om gamle sønderjyske madskikke, er derfor meget velkomne til at henvende sig til Museet på Sønderborg slot.

Saksvad

I tilslutning til Bjørn Svenssons meget interessante artikel om »saks« i stednavne kan der tilføjes nogle bemærkninger om stednavnet Saksvad ved Farrisbækken i Landetved. Navnet udtales Sausvad. De to forklaringer, saksen med de to arme og et moseagtigt eller sumpet sted, er sandsynlige. Nu er dette ikke et helt tilfældigt sted. Over den anden arm angives vadestedet som Spøgervad eller – vej. Kraghøivang ved Spøgervej nævnes i forarbejde til jordebog 1706.

Ved en vejregulering omkring 1959 fandt man her spor af en oldtidsbebyggelse. Man

afdækkede to-tre grave (enkeltgravsfolket) med blandt andet to af de fineste flintekøller, vi har.

Nogle år efter kom ved en dræning grubehuse og affald fra tiden omkring Kristi fødsel for dagen.

Jordbundsprøver på nabomarken, som grænser op til de to »arme«, viser et fosforsyretil på 10–13, så der må formentlig være tale om en meget langvarig bebyggelse; en nærmere undersøgelse vil antagelig lønne sig.

På den næste mark mod syd lå i middelalderen en større gård, der i 1317 tilhørte Niels Hak.

Kresten Hansen

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. *august*: En af grænselandstyskheden og den tysk-frisiske sags mest markante skikkelser, pastor dr. Rudolf Muus, Stedesand, er død 80 år gammel.

4. *august*: Den 127 km lange motorvejstrækning fra Hamborg til Jagel syd for Slesvig – et projekt til 900 mill. DM – åbnes af den tyske forbundstrafikminister Lauritz Lauritzen. Det resterende stykke fra Jagel til Flensborg ventes i følge trafikministeriet i Kiel færdigt inden 1974.

Nordfrislands amt har i alt 2234 børnehavempladser og ligger højest i hele landet Slesvig-Holsten. Ditmarsken ligger lavest med kun 450 børnehavempladser. Der er over 450 danske børnehavempladser i amtet Nordfrisland.

9. *august*: Gennem en dansk tilslutning til EF vil Slesvig-Holstens samlede eksport stige med 7–10 pct., mener statssekretær Hans Nebel, Kiel. Flensborg vil fra at være et yderpunkt blive et midtpunkt mellem industricenterne København–Malmø med ca. 3 millioner indbyggere, og Hamborg med ca. 2 millioner indbyggere.

10. *august*: Flensborg fjord-forureningen har ført til, at sildebestanden i inderfjorden er helt forsvundet, og at der kun er få makreller tilbage. Ål findes endnu i nogenlunde rigelig mængde.

Det af Bauer Verlag i Hamborg udgivne dagblad Nordfriesische Rundschau, som begyndte den 15. januar med 25.000 abonnenter, indstilles igen.

17. *august*: Udgravningerne ved rundkirken St. Michaelis i Slesvig har ført til fund af to portaler med løveudsmykninger, hvis mager ikke findes i nordeuropæisk kunst.

18. *august*: Under et besøg i Flensborg bekræfter ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg, at han har drøftet et forslag om et fagligt dansk-tysk samarbejde efter oprettelsen af Flensborg universitet med den danske undervisningsminister Knud Heinesen.

24. *august*: Landet Slesvig-Holsten har i alt 435 børnehaver med omkring 22.000 pladser. Målet er imidlertid gennem en årlig tilvækst på 2000 nye børnehavempladser inden udgangen af halvårsperioderne at nå op på 40.000 børnehavempladser.

26. *august*: I Vanderup har forældreklubben ved den danske skole selv indsamlet 15.000 DM til en tiltrængt udvidelse af skolen, der nu rummer 31 elever. Arbejdet med udvidelsen foretages af elevernes forældre.

28. *august*: Den franske forsker Mathieu fremsætter den teori, at Hedebyvikinger i året 967 skulle være landet i den mexicanske golf og derfor have været i Amerika før Leif den Lykkelige.

29. *august*: Den slesvig-holstenske landskirkes tilskud til den danske kirke i Sydslesvig beløber sig til i alt 16 pct. af de samlede udgifter, oplyser provst Ingemann Christensen, Flensborg. I Danmark betaler den danske stat lønninger til fire tyske præster af i alt elleve ansatte tyske præster. I Sydslesvig beskæftiges for tiden 24 danske præster.

31. august: Fra en lang række danske skoler i Sydslesvig meddeles om en betydelig stigning i elevtallet. Således startede Duborgskolen i Flensborg det nye skoleår med 135 nye elever, og det samlede elevtal på skolen er dermed steget fra 482 til 556.

Af en foreningsrapport udsendt af landbrugsministeriet i Kiel fremgår, at Nordfrislands amts vandløb er de mindst forurenede i hele Slesvig-Holsten.

NORD FOR GRÆNSEN

1. august: Indenrigsministeriets meddelelse til bystyret i Åbenrå, at man ikke længere kan godkende betegnelserne magistrat og rådmand, mødes med protest. Borgmester fru Camma Larsen-Ledet erklærer, at godtages denne afgørelse, slås et stykke sønderjysk historie i stykker.

3. august: Prinsesse Benedikte deltager ved indvielsen af en ny dansk børnehave i Ullestrup.

8. august: Danfoss beskæftiger nu 10.000 medarbejdere i ind- og udland.

9. august: Tre sønderjyske jurister, amtskontorchef J. P. Caspersen, forstander Bent Brier og politimester H. P. Christensen udsender en rapport, der betegner et dansk medlemskab af EF som en trussel mod dansk jord.

I Lunden ved Nordborg åbner en ny tysk privatskole med plads til 70–80 elever. Skolen besøges i år af 37 elever.

10. august: Danmarks Naturfredningsforening og fredningsplanudvalget for Sønderjylland vil rejse fredningssag om et areal på 212 ha i Gejlå-dalen, der foreslås indrettet til en sønderjysk naturpark.

15. august: Forsvarsminister Kjeld Olesen modtager 15.602 listeunderskrifter med opfordring om at bevare Slesvigske Fodregiments musikkorps.

18. august: Det tyske mindretals 24 skoler besøges ved det nye skoleårs begyndelse af i alt 1650 elever mod 1657 i fjor. Der er i 1972 130 begyndere mod 127 i fjor. 47 elever er tilmeldt børnehaveklasser, og den tyske efterskole i Tinglev starter med 72 elever.

19. august: Det tyske mindretal anker over, at en til brug for turister udgivet lommebog »Danmark i Dag« ikke med ét ord nævner tilstedeværelsen af et tysk mindretal i Danmark.

21. august: Tinglev kommune ventes kun at beholde fem skoler, når Uge og Burkal skoler nedlægges i 1975.

22. august: 250 etnologer og folklorister fra hele Norden samles i Sønderborg til en nordisk kongres om grænser.

Amtsrådsmedlem Dycke Hoff foreslår som formand for kulturudvalget i Sønderjyllands amt, at det sønderjyske teaterspørgsmål løses gennem forhandlinger mellem repræsentanter for Sønderjyllands Teaterforening, DATS sønderjyske kreds, Sønderjysk Forsøgsscene og Haderslev Børne- og Ungdoms dramatiske forening.

Fem sønderjyske amatørorkestre gennemfører i Haderslev en sympatimarch til fordel for Slesvigske Fodregiments musikkorps.

Der rettes stærk kritik mod en af Sønderjysk Turistkreds udgivet brochure, Turistinformation 1972, om Sønderjylland. Den findes mangelfuld og med for mange fejl.

27. august: Landets første teaterskole åbner i den tidligere husholdningsskole i Gråsten.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

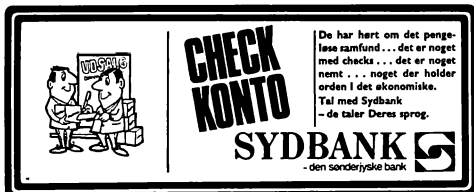
Ildrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri Idræt og svømning. 6 mdr. vinterskole for mænd/kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdr. sommerskole for kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (044) 2 18 48

Bent Brier.

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 2 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

WINDFELD-HANSENS BOMULDSSPINDERIER A/S VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus.

Tlf. 4 33 25

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV

TELEFON NR. (045) 2 27 25

Sønderjyds Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S

Højer

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole Brørup station

A/S Sønderjyds Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKER
AABENRAA TLF. (044) 2 31 32

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Routeautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

Horso Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktøernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (047) 2 18 78.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (046) 2 14 50.
Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
Tønder.

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 ell. 5 mdr. fra november ell. januar.
Sommerskole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

TRY HØJSKOLE

9830
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grænselandsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden
1. maj, senest 30. juni.
Telf. (047) 2 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS